

Lokalhistorisk forening for Bønderhald

Årsskrift
2008

Sønderhald Egsarkiv

Elmelundsvej 11, Øster Alling, 8963 Auning

Tlf. 86 48 37 84 . E-mail: sonderhaldegnsarkiv@mail.dk

www.sonderhaldegnsarkiv.dk

Åbningstid: Mandag kl. 15 - 21.

Nærværende årsskrift for 2008 er trykt i 500 eksemplarer og udgivet af
Lokalhistorisk Forening for Sønderhald og Sønderhald Egsarkiv,
Elmelundsvej 11, Øster Alling, 8963 Auning.

Eftertryk af årsskriftet - helt eller delvis - kun tilladt med udgiverens tilladelse.
Fremstilling: PrinfoDjurs, tlf. 86 48 36 33.

Ansv. for årsskriftet:

Hanne Byriel, Kirkevej 14, 8963 Auning, tlf. 86 49 50 69.

Ekspedition:

Helga Sørensen, Årslev, 8960 Randers SØ, tlf. 86 49 13 40.

Ekstra eksemplarer af årsskriftet 2008 kan købes for 60 kr. pr. stk.
Overskudseksemplarer af skrifter fra 1978 - 2007 fås for 20 kr. pr. stk.
Hele sættet af ældre skrifter kan erhverves for 10 kr. pr. stk.

ISSN 0109-4017

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	4
Årslevs ældste historie	6
Indsamling/aflevering af arkivalier til arkivet	18
Om Virring skole - 1. del	20
Formandens beretning	38

*Lokalthistorisk forening for Sønderhald har haft stor succes med byvandringer.
Billedet her er fra turen rundt i Årslev by, maj 2008.*

Forord

AF BJØRN POULSEN

Landskaber og landsbyer er åbne bøger. Man skal bare kunne læse dem. Det er selvfølgelig ikke helt let, men en interesse for den lokale historie giver nøglen til dem. Hvis man kender noget til sin egns historie, vil man kunne spore historiens gang omkring sig. Der er spor af oldtidens mennesker i form af gravhøje og oldsager på markerne. Middelalderens bønder har efterladt sig markante levn som stenkirkerne og i det hele taget landsbyernes bebyggelsespræg. Langt de fleste landsbyer har ligget her siden middelalderen. Gamle hulveje kan også være fra denne tid.

Fra 16-1700-tallets godsejervælde har vi de prangende herregårde, som står isoleret fra øvrig bebyggelse og vidner om en tid med udpræget forskel på godsejer og bonde. Ser man på landskabet eller kaster et blik på et kort, er intet vel tydeligere end det præg, som 1700-tallets udskiftninger satte på landsbyerne. Først da skabtes jo en omfattende bebyggelse uden for de gamle landsbyer. 1800-tallet og det tidlige 1900-tals vækst og demokratisering er nærværende for os i form af forsamlingshuse, missionshuse

og gamle skoler og i det hele taget en stor del af de ældre bygninger. Overalt skød murstensbyggeriet frem. Man kan let fortsætte linjen frem mod vor tid. Det er klart, at enhver kan få meget ud at se sig omkring. Hvis man imidlertid vil have endnu mere ud af det, skal landskabets og landsbyernes åbne bøger så at sige blive til rene romaner, ja, så må man ty til det skrevne ord.

Her er det, at bibliotekerne, arkiverne, lokalarkiver såvel som landsarkivet, kommer ind. I bøger og arkivalier finder man den gode historie, der giver liv til landskabets strukturer. Her kan man læse om mærkelige skæbner, folk og fæ, ulykker og brande, gode dage og fester. Her kan man læse om det intense liv, der var på landet indtil midten af det 20. århundrede med masser af håndværk, småindustri og foreninger.

Det kan man selvfølgelig også få fortalt, det er jo endnu mere levende. Men samlet giver landskab, bøger, arkivalier og snak med ældre folk noget at tænke over. Det er værd at gøre sig den umage at interessere sig for den nære historie, som man kan få herved. Det gør det sjovere, interessantere at bo, hvor man bor. Og den lille lokale historie er jo altid et spejl af den store historie, indgår i den almindelige danske og endda den europæiske historie. Den brede udvikling i politik, kultur, priser og varer havde direkte gennemslag i de små samfund. Så meget kan man blive klogere på ved at søge sin egne historie.

Parti fra Årlev

Årslevs ældste historie

AF BJØRN POULSEN

En temmelig kendt beretning, som godsejeren Holger Rosenkrans skrev ned år 1600, og som vi afslutningsvis skal kaste et blik på, begynder på denne måde: *"Der ligger en liden Landsbye i Juttlend, en stor halv Miil i Sydost fra Randers, strax ved velbyrdig Mand Niels Krabbes Gaard Brusegaard, ved Navn Aarslef."* Jeg skal her beskrive nogle træk af det ældste, vi ved om denne landsby, Årslev, og dens sogn. Jeg vil bevæge mig fra oldtiden og frem i 1700-tallet, men lægge vægten på middelalderens landsby.

Landsby og sogn

Det første spørgsmål, der rejser sig, er: hvad betyder Årslev, hvad er navnets betydning? Navnet består af to led. Det først led, altså *Års*, er formentlig mandnavnet Aar eller Awer. Det andet led er helt sikkert ordet *-lev*, der betyder arvegods, erhvervet gods, eller overleveret gods, arvegods. Navnet betyder altså Års arvede jordegods. Stednavne, der slutter med *-lev* kan dateres til tiden ca. år 400-800, dvs. en periode i jernalderen. På det tidspunkt må vi tro, at der er sket noget med bebyggelsen i Årslev sogn. Den må have fået en mere samlet karakter, der skabte et blivende navn.

Årslev sogn bestod førhen stort set kun af Årslev by, i al fald så langt tilbage som vi er orienterede. I 1680'erne foretog den danske kong Christian 5. en fuldstændig oversigt over sit riges jord og bebyggelser, der resulterede i matriklen af 1688. Her kan man se, at der i Årslev sogn var 17 gårde. Der var selve landsbyen Årslev med dens 16 gårde samt Årslev mølle, der blot var et hus uden jord, og så fandt man Ejstrupgård.

Ejstrupgård tilhører stednavnemæssigt et helt andet kronologisk lag end Årslev. Det er nemlig, som man kan se på endelsen *-rup*, en såkaldt torpbebyggelse, og den må antages at være anlagt en gang i den første del af middelalderen som en udflytterkoloni fra Årslev. Den kan være anlagt af en driftig bondesøn fra Årslev, eller den kan være sat i gang af en større jordejer, der har ryddet ny jord i den yderste ende af byens overdrev – vel samtidig med, at en anden mand ryddede jord i Gundestrup ud fra Hørning. Om der nogen sinde har været mere end en gård i Ejstrup, er ikke sikkert. Der kan før pesten, "Den sorte Døds", hærgen fra 1349-50 måske have været et par gårde, men da vi første gang møder Ejstrupgård i 1528, var det en gård, en såkaldt enestegård.

Ejstrupgården, først i 1900, stuehuset er bygget 1908, inden da var der et bindingsværkshus

Da Årslev første gang dukker op i de skriftlige kilder i 1378, nævnes det, at der i sognet ligger en gård ved navn Østerhedegård. Vi finder den endnu i 1552 i Clausholms jordebog under navnet Hedegård. På grænsen mellem Assentoft og Årslevs jord lå en gård ved navn Munkegård, der nævnes flere gange i 1500-tallet. Den havde enge i fællig med Brusgård og Assentoft, men regnedes til Årslev sogn. Mon ikke den senere er gledet ind under Assentofts jord?

Årslev bys navn er fra perioden 400-800, men der har levet mennesker i sognet før. Et klart vidnesbyrd om det er de omkring 20 oldtidshøje på byens marker. Mange af dem er fra bronzealderen, altså fra tiden 1800 før Kristus til 500 før Kristus. Nu er de overpløjede, og kun Lynghøj står markant tilbage. Lynghøj har i øvrigt også været udsat for et anslag, for i Nationalmuseets besigtigelsesberetning over højen fra 1874 hedder det, at "Dens Kanter ere tildeels bortgravede, og nogle Fordybninger findes i Toppen hidrørende fra, at Preusserne gravede i samme 1864". Da preusserne rykkede op i Jylland i 1864, gravede de altså i højen. Men engang var der høje nok, og blandt dem var også en langdyse fra stenalderen. Den må være bygget mellem en 3000 år før vor tidsregning. Det fortæller os, at der siden de ældste tider har boet mennesker på markerne heromkring.

Hvor boede man da i oldtiden? Det ved vi ikke præcist, men givetvist ofte tæt på højene. Det vidner det ene og det andet registrerede fund om. Jeg selv, der bor på Højgård på højdedraget over den gamle landsby, har gravet et hul i jorden i min have, da jeg skulle have lavet en terrasse, og fundet skår fra bronzealderen sammen med spor af stolpehuller fra huse. Så nogen har altså i bronzealderen valgt at bo lidt højere på bakken, end det senere blev skik. Jeg har også fundet et skår fra vikingetiden i mit kartoffelbed, så måske har det været som så mange andre steder i landet, at bebyggelsen først i middelalderen endeligt samledes på det sted, hvor den ligger i dag. Skåret er i øvrigt interessant, fordi det er af norsk klæbersten, fedtsten, og vidner om indirekte import fra Norge til Årslev allerede i vikingetiden.

Bebyggelsen samledes omkring kirken først i middelalderen. Eller kirken blev lagt i en for nylig opstået by. Kirken, som den står, er fra middelalderen, fra midten af 1100-tallet. Det er en typisk granitbygning, som egentlig ikke er særligt prangende. Ser man ud over sognet, tyder meget på, at den relativt set – altså i forhold til naboerne – heller ikke er så gammel.

Lynghøj

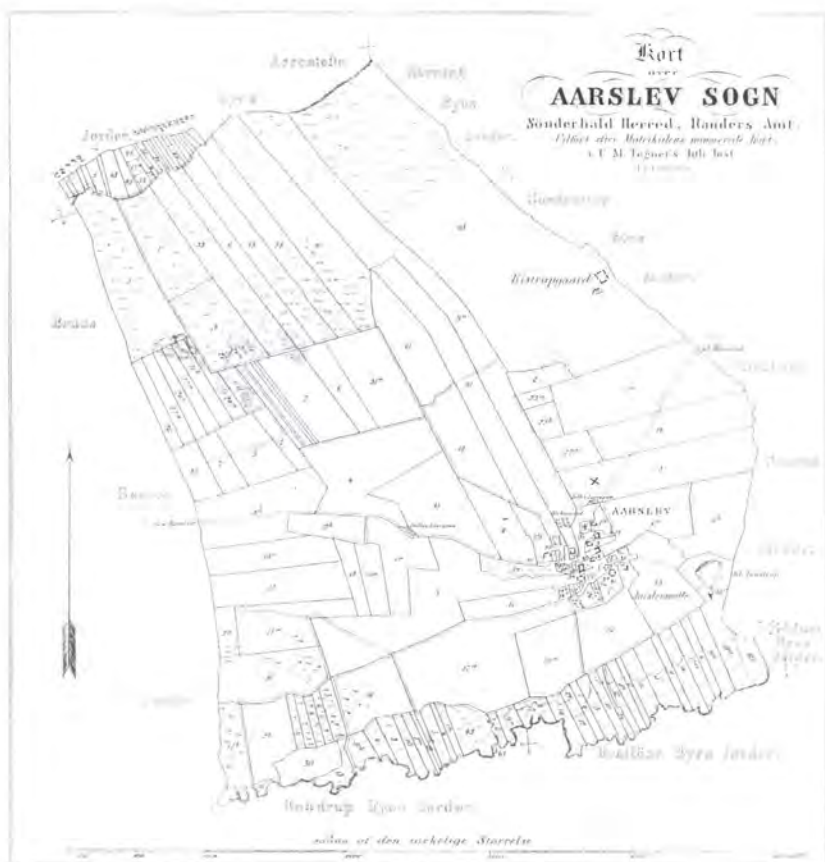
I egnen rundt om Årlev sogn, i nabosognene, er der nemlig trængsel af stormænd og tidlige kirkebyggerier fra tiden mellem 1000-tallets midte og 1100-tallets første årtier. Det kan virke, som om den sene vikingetids og middelalderens stormænd og kirker har haft en første blomstringstid omkring Randers Fjord. Det var da også her den norske konges plyndringstogter gik til i 1000-tallet. Først kom man med kirkebyggeriet inde i Randers, hvor man allerede byggede kirker midt i 1000-tallet. Krstrup, hvor kongen havde store godser allerede i 1100-tallet, var sikkert også tidligt med. I Assentoft sogn, der i middelalderen hed Essenbæk sogn, lå en kirke før 1179, da et munkekloster inde fra Randers blev flyttet hertil. Klosteret, der kom til at ligge i engene ned til Gudenåen, var af benediktinerordenen, og benediktinermunkene må i deres sorte dragter have været et særpræget indslag i egnen. Takket være en krønike, som de skrev, kan man også følge lidt med i de problemer, som folk på denne egn havde omkring 1300 med kvægstygge og høje skatter. Det vigtige i denne sammenhæng er, at klosteret helt sikkert blev bygget på stedet for en gård, der tilhørte stifteren af klosteret. Det var et medlem af den jyske magnatslægt, hviderne, Stig Hvide, beslægtet med kongehuset og meget godsrig.

Der har meget tidligt været rige stormænd i Assentoft eller Essenbæk. Og kirken i Virring har meget gamle træk, der daterer den senest til omkring 1100. At der her har været en aristokratfamilie på spil, antydes i høj grad af den runesten, der står i våbenhuset. Den er rejst over en Sasser Stær og bærer indskriften "Thor vie disse minder". Stenen er nok fra sidst i 900-tallet og må være rejst af Virrings vikingehøvding, før hans kristne efterkommere byggede kirken. I Hørning kirke har man under den nuværende kirke fundet rester af en trækirke, en såkaldt stavkirke fra omkring 1050-75. Den berømte Hørningplanke med drageslyngninger, der blev fundet i kirkens mur i 1887, er en del af denne kirke. Her er kirken altså tidlig, og også her kan vi se, at en vikingehøvding eller rettere vikingehøvdinginde er knyttet til kirken. For kirken er bygget oven på en gravhøj fra 900-tallet, hvori der lå en død kvinde i sølvbroderet dragt, som i graven havde fået et fornemt bord med skål af bronze med sig.

Ser man på et kort over sognegrænser, må man tro, at Årslev var skåret ud af Hørning sogn. Jeg vil opfatte det sådan, at i den fase, hvor sognedannelsen slog igennem i hele Danmark ved midten af 1100-tallet, blev Årslev sogn dannet. Landsbyen Årslev blev skilt ud fra Hørning sogn.

Det skete i øvrigt måske samtidig med, at Fløjstrup sogn, der forsvandt i 1550, blev skilt ud. At Årslev sogn er sekundært i forhold til Hørning kan jo da også understøttes af, at kirketienden af Hørning sogn i 1600-tallet var mere end tre gange så høj som af Årslev.

Forklaringen på, at Årslev så at sige kom med i anden omgang af kirkegrundlæggelserne, er ikke svær at finde. Der var nemlig formentlig ingen stormænd i Årslev til at gå i spidsen med kirkebyggeri. Der er i kilderne til byens ældre historie ingen spor af hovedgårde eller stormandsgårde. Vi må tro, at landsbyen Årslev i modsætning til landsbyerne mod nord var beboet af bønder med nogenlunde lige meget jord. Kirken blev da antagelig bygget af disse bønder i samarbejde med bispestolen, der mod ydelse af tiende ydede sine tjenester. Fra da af var tienden, altså en ydelse på 1/10 af produktionen, fast for alle landsbyens indbyggere og blev betalt med en tredjedel til præsten, en tredjedel til bygningen og en tredjedel til bispem. I Årslevpræstens regnskaber fra 1600-tallet kan man i øvrigt se, at bønderne ikke kun skulle betale tiendekorn til ham, de skulle også køre det til Århus.

Ud over kirken fik man så et stykke op i middelalderen et kapel i sognet. Kapellet, der skal have været indviet til Sankt Nikolaus, de vejfarendes helgen, har jeg fundet omtalt i Nationalmuseets beretning fra 1891. Der står "Sagnet melder, at der i nærheden af Birkehus fordum har stået et lille kapel, hvor de søfolk, som sejlede forbi, gik i land og forrettede deres andagt. Stedet vises endnu og har bevaret sit navn, men nogen spor af bygning ses ikke". Det skal nok passe, at der har været et kapel, for kapeller i Østjylland har været ganske almindelige i katolsk tid. Har man rejst syd på, vil man også kende den slags kapeller, der står langs vejsiden.

Fæstebønder og godsejere

Det landsbysamfund, Årslev, som kirken omkring 1100 stod i, kender vi ikke meget til. Det var måske endnu præget af gårde med frie mænd, selvejerbønder, og deres trælle, men meget snart var Årslevs bønder alle fæstebønder under godsejere. De betalte altså en lejeafgift for deres gård. Hvordan skabelsen af en gruppe af fæstebønder kom i stand, ved vi ikke, men det er muligt, at vi skal forestille os en indledende fase med mindre regulære og mere sædvanebestemte ydelser til større folk, der kunne give beskyttelse. Da vi lærer systemet at kende, er det højst regulært og lovreguleret.

Fæstesystemet betød, at godsejeren var beskytter, værner, for bonden. Bonden skyldte ham derfor ærbødighed og lydighed. Kernen i forholdet var selvfølgelig gården, som godsejeren ejede, og bonden så at sige lejede. Til gengæld for den skyldte bonden den årlige ydelse, landgilden. Vi kan se, at kronen i 1548 overdrog ejeren af Gammel Estrup fire gårde i Årslev. Deres landgildeydelse til kronen bestod i en fast mængde rug, byg, og havre samt hver et svin og noget smør. Desuden gav de nogle penge, der hed "gæsteri". Det var en afløsning for godsejerens eller hans skrivners ret til at overnatte på bondegårdene, når han rejste rundt. De andre ydelser viser, at kornproduktion ganske vist var hovedsagen i byen, men at det også var vigtigt at græsse kvæg i engene og at avle svin. Svinene omtaltes som skovsvin, så de har nok gået i skovarealer rundt om landsbyen. Næsten samme afgifter gav tre gårde, der hørte under Clausholm, i 1552. Landgilden var den vigtigste forbindelse mellem godsejer og fæstebonde. Hertil kunne så komme andre ydelser. Hoveri, altså arbejdstjeneste på godserne, begyndte at blive mere og mere betydningsfuld i løbet af 1500-tallet og frem i 1700-tallet. I 1700-tallet var det så omfattende, at det generede skolegangen i Årslev.

En karakteristisk ting for Årslev var, at der var mange godsejere i landsbyen. Byens gårde var altså fordelt blandt mange ejere, og netop derfor var der stadig handel og bytte med byens gårde mellem godsejerne. En bonde kunne ikke regne med at have samme godsejer livet igennem. Godsejerne kunne være kronen, kirkelige institutioner eller adelige godsejere. En af de tidligst dokumenterede godsejere i byen var den samme jyske hvideslægt, som stiftede Essenbæk kloster i 1100-tallet. Fra 1342 skilte et medlem af denne slægt sig af med herregården Tordrup, den senere Frisen-

vold, der lå et stykke oppe ad Gudenåen. Der var 13 gårde til Tordrup, og en af dem var "et møllested i Årslev". Møllen kom allerede midt i 1300-tallet i kongens eje. I 1579 byttede kongen så møllen væk til Henrik Gyldenstjerne fra den nordjyske gård Ågård. Møllen, den senere Årslevgård, var åbenbart et meget gammelt indslag i landsbyen, og den kan som andre møller i landet være bygget i 1100-tallet, altså samtidig med kirken. Dens mølledam dukker i øvrigt op i en retssag fra 1652, hvor en mand var for Viborg landsting, fordi han havde fisket i Årslev mølledam. For det blev han idømt en bøde på 3 mark.

Også i 1300-tallet hører vi om en anden adelig godsejer i Årslev. Det var den adelige ejer af Stånumgård. Stånumgård er nu forsvundet, men resterne af borgbanken ses stadig i landskabet ned mod motorvejen. I 1329 havde dets ejer økonomiske problemer, og han pantsatte sit gods. I 1371 hører vi, at der blandt dette gods var Østerhedegård i Årslev, og vi erfarer videre, at herremanden på Clausholm erhvervede godset i 1396.

Clausholm voksede stærkt i disse år og købte masser af gårde op rundt omkring. Af et dokument udstedt på tinge i 1463 ser man, at Clausholm havde Hedegård i Årslev samt 2 andre gårde i denne by. Om de to andre gårde også kom med købet af Stånumgård er ikke helt sikkert, men det er ret sandsynligt. Yderligere en gård i sognet fik Clausholm først i 1500-tallet fra Helligåndsklosteret i Randers. Helligåndsklosteret, der tog sig af fattige og syge, levede af indtægter fra bøndergårde, og en af dem var Ejstrupgård, som må være kommet til klosteret som gave fra en rig godsejer engang i 1400-tallet. I den tidlige reformationsfase, i 1528, blev klosterets prior Jens Nielsen imidlertid nødsaget til at sælge Ejstrupgård til landets stenrige rigshofmester Mogens Gøye, der bl.a. ejede Clausholm. Senere var Clausholm faktisk ikke en større jordbesidder i Årslev, som man ellers kunne tro. Ejstrupgård kom under Tustrup, og da justitsråd von der Maase købte Clausholm med tilhørende bøndergods i 1745, indeholdt dette gods kun en enkelt gård i Årslev.

Den sidste middelalderlige godsejer i Årslev, som vi kender til, er Essenbæk kloster i Assentoft. Gennem 1400-tallet fik abbeden i Essenbæk flere beviser på, hvilke fæstegårde klosteret ejede. Blandt dem var to gårde i Årslev, hvoraf den ene åbenbart var en mindre gård. Den betegnes et "bol". I 1424 får vi navnene på de to bønder, der havde gårdene: Tyge Andersen

og Per Jensen. Det er de ældste Årlevbeboere, vi kender navn på. Efter reformationen blev de to gårde overtaget af kronen og i 1548 lagt under kongens administrative styre.

Det var derimod først efter reformationen, nemlig i 1547, at Gammel Estrup gods fik fire gårde i Årlev. I de følgende år bevægede gårdene sig ganske meget rundt fra godsejer til godsejer. Det skyldtes handel, bytte og arveforhold. Hvert adelsgoods skulle jo deles mellem arvingerne ved dødsfald.

Landsbyens fællesskab og mennesker

Meget konstant var til gengæld selve landsbyens bebyggelse. Alt tyder faktisk på, at antallet af gårde i Årlev var nogenlunde det samme fra i al fald 1400-tallet og frem til udskiftningen. I 1688 havde Årlev 16 gårde. Samme antal fandt man, da landsbyen blev udstykket i 1782, og endnu midt i 1800-tallet havde kun lidt ændret sig med hensyn til gårdantal. Konstant lå der gennem århundreder det samme antal gårde på deres tofter i landsbyen med hver sin kålgård, abildgård – eller have, bigård, stakhave og noget græsning på tofterne. Grunden til denne fuldstændige stabilitet var netop, at byen var ejet af godsejere. Ingen godsejer ønskede sine indtægter formindsket af delinger af gårde. Deres mål var de ret store gårde, der eksisterede, og som man derfor finder i hele det danske bondeland. Det var i klar modsætning til andre egne i Europa, hvor gårdene blev delt, og man kunne få meget små enheder. Noget andet er så, at man under overfladen, internt blandt bønderne, kunne leje jordstykker og enge af hinanden. Præsten i Årlev havde f.eks. i 1676 lejet en eng af en af byens bønder – og senere et stykke havreland af samme mand. Den slags vedkom bare ikke godsejerne.

Indtil udskiftningen i 1782 var byens drift reguleret af landsbyfællesskabet, der gik tilbage til middelalderen. Selve rammerne for fællesskabet var i 16-1700-tallet reguleret af en skriftlig vedtægt, som vi nu ikke har overleveret fra Årlev. Men vi ved temmelig godt, hvordan tingene gik til.

Dyrkningen og andre fælles anliggender blev aftalt på landsbystævne, der lededes af en oldermænd. Byens marker var delt i tre vange, hvoraf en hvert år lå brak og hvilede med græs, og de to andre kunne være tilsæt med rug (vinterafgrøde) og byg (vårsæd). I disse vange havde gårdene deres jord fordelt i masser af langstrakte lodder. Det forhindrede, at man rev

Hyrdehuset

sig løs fra den fælles stubmarksgræsning efter høst eller i brakmarkerne. Græsningen af kvæg på brakmarkerne og overdrevet, der lå uden for de dyrkede marker, blev ledet af en fælles ansat byhyrde. Han boede i 1700-tallets Årslev i et hus, der blev kaldt Hyrdehuset – og hvor der var trængsel, for i det lille hus boede der på et tidspunkt 13 personer.

Alt dette blev ændret ved udskiftningen i 1782. Da mødtes en komite bestående af amtmand, birkedommeren med repræsentanter for Årslevs godsejere, bonden fra Ejstrupgård samt præsten i Årslev. Det blev lagt fast, at hver gårds jord skulle samles til et sammenhængende hele. Først i 1794 blev Heden og andet af landsbyens fælles græsningsjord dog udstykket. Det blev også bestemt, at Årslev mølle skulle have lerbanken ved møllen, og at mølleren fik græsning til 3 køer og 16 får. Skolen i byen, som var bygget i 1736, fik også lidt jord. Af det fælles beholdt man kun en tyreeng. Dermed var der åbnet for en ny tid.

Til sidst vil jeg komme ind på, hvor langt indbyggerne i Årslev kom omkring, og hvordan man egentlig tænkte før udskiftningen i 1782. For det første viser kilderne allerede fra 1400-tallet, at man var pænt mobil. Man mødtes på kirkegården efter gudstjeneste og havde det såkaldte sogne-stævne, hvor ejendomshandler og andet blev ordnet. Men man kunne også tage til sognestævnet i Hørning, som en mand fra Årslev gjorde det i 1504. Det helt store mødested var midtpunktet, herredstinget, i det admi-

nistrative område, Sønder Hald herred. Herredstinget lå på en bakke syd for vejen mellem Lime og Hvilsager. Her stod også galgen. Vi kan af de bevarede tingsvidner, der blev udstedt på herredstinget i tiden mellem 1400 og 1600-tallet, se, at der kom mange folk fra Årslev hertil. Her blev de vidner i sager om ejendomshandler fra hele herredet, og her kunne de behandle sager, som f.eks. den, der opstod i 1507, da mølleren på Hevring Mølle var blevet slået ihjel af sit møllehjul. Man tog altså til herredstinget og diskuterede med andre. Nogle kom langt videre.

I 1700-tallet blev der gjort et skifte efter hver bonde, der døde. De bevarede skifter fra Brusgårds bønder i Årslev viser, at flere folk født i byen rejste langt. Smeden, der døde 1721, havde familie i Ebeltoft, og bonden Hans Jensen, der døde 1734, havde en søn, der var rejst helt til Glückstadt i Holsten. Enken Dorthie Hansdatter, der døde 1739, havde en søn i Randers og en anden, der var i tjeneste hos en læge i København. Vi skal være forsigtige med at anse de gamle bønder for særligt begrænsede i deres rejser og udsyn.

Den mest interessante kilde til Årslevboernes verden i ældre tid er sagen om "synet i Årslev enge". Sagen blev nedskrevet af den lærde godsejer Holger Rosenkrans til Rosenholm. Han berettede år 1600 om den i et skrift, der begynder med: "Der ligger en lille landsby i Jylland en stor halv mil sydøst for Randers ved navn Årslev". Det fortælles, at i april måned var en 15-16 folk fra Årslev, gårdmænd, karle og piger gået ned i engene under oldermændens ledelse for at rense åløbet. Det var en fællesopgave for landsbyen. Da mølleren i Brusgård imidlertid malede, så der var meget vand i åen, besluttede man nu, at vente til en anden dag med arbejdet. Folk lagde sig ned og hvilede sig og snakkede.

Så var det, at bønderne så det: det var ligesom en vogn med folk, der kørte gennem engen. Det var jo umuligt. Man diskuterede, om det kunne være kvæget, der løb og sprang. Men så var det pludselig, som om de fremmede folk sloges. Der var en masse små sorte folk, men også to høje og røde. Der var åbenbart kamp imellem dem. Senere dukkede en ny person op med en høj hvid ting på hovedet. Pludselig forsvandt alle i Brusgårds skove. Bønderne gik dybt skræmte derfra og spurgte undervejs nogle drenge, der gik og vogtede svin i markerne, om de havde set noget. Det havde de nu ikke. Den mærkelige sag rullede videre, blev diskuteret på herredstinget, og Holger Rosenkrans lod afholde forhør og skrev det hele ned.

Når vi i vore dage ser på sagen, er det i al fald markant, at der ikke var nogen forskel på den lærde mand Holger Rosenkrans' og bøndernes tiltro til observationerne af de mærkelige fænomener. Det vil altså være forkert at anse Årsløvs bønder for væsentlig mere naive end landets klogeste hjerter. Alle i samfundet delte omkring 1600 en tro på, at mærkelige ting og undere kunne indtræffe. Netop på tidspunkt fandt hekseforfølgelserne deres højdepunkt, og astrologien var alment accepteret. Noget andet er så den tolkning, som vi kan søge at give af begivenhederne. De fleste har siden villet tolke de mærkelige ting, som bønderne så, som hvirvelvinde i engen. På internettet kan man dog se, at en af Brusgårds beboere i 1991 i anledning af, at historien blev bragt i spøgelseseksperten Gorm Benzons bog "Mystikkens Danmark", tog historien ret alvorligt. Hun skal selv have set flere spøgelser i engene. Hvorom alting er, er der ingen tvivl om, at man i 1600-tallet har snakket meget om det mærkelige syn i Årsløvs enge – og det har været rart at blive taget alvorligt af selv en af rigets klogeste mænd. Spøgelser eller ej.

Litteratur og kilder

Danmarks Riges Breve, flere udgivere, København 1938ff.

De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til

Christian Vs Matrikel 1688, udg. Henrik Pedersen (1928, genoptrykt København 1975).

Fru Eline Gøyes Jordebog, udg. A. Thiset, København 1892.

Holger Rosenkrans's Beretning om et underligt Syn i Aaret 1600, Kirkehistoriske Samlinger,

Tredje Række, 5, København.

Jørgensen, Ellen, Annales Danici Medii Ævi, København 1920 (Essenbækårbogen).

Kancelliets Brevbøger; 1558-1660, bind 1-39, flere udgivere, København 1885 ff.

Kronens Skøder, bind 1-5, København 1892ff.

Lund, Else, Landboliv i Årsløvs på reformatiden, Lokalthistorisk forening for Sønderhald kommune,

Årsskrift 1987, s. 5-27.

Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med Udtog af de hidtil utrykte, 2. Række, udg. William Christensen, bind 1-9, København 1928-39.

Ulsig, Erik, Danske Adelsgodser, København 1968,

Indsamling/aflevering af arkivalier til arkivet

AF ORLA LUND

En af foreningens fornemste opgaver er *at indsamle, registrere og bevare arkivalier, der har tilknytning til den tidligere Sønderhald kommunes borgere, foreninger, virksomheder og institutioner i fortid og nutid.*

I 2008 er der indsamlet en del arkivalier, lige som der er borgere, der af egen drift, har indleveret arkivalier. Det sidste er vi overordentlig glade for, fordi det viser at borgerne har en bevågenhed for arkivet, og udviser en interesse for ting der har historisk interesse for andre.

Der er en stor spændvidde i det materiale, vi enten selv har indsamlet eller der er indleveret. Noget er af ældre dato, andet er mere nutidigt. Så det må fastslås at materialet fuldt ud afspejler både fortid og nutid. Vi har noteret os, at efter arkivet har fået hjemmeside på internettet, får vi i stigende grad indleveret arkivalier fra folk, der enten har haft tilknytning til egnen eller har pårørende der har haft det. Det er effekter de har haft liggende og som de nu synes at vi skal have det. Da vi er i stand til at scanne billeder, dokumenter og lignende, kan de der ønsker det beholde originalen.

Af de indsamlede eller indleverede arkivalier kan eksempelvis nævnes en række fotos, taget af Leif Jensen, Øster Alling, der afspejler livet i Øster Alling, såsom fællesspisninger i forsamlingshus og klubhus, Sct. Hans fester, aktiviteter på tennisbanen, revyer, sommerfester, Tour de Allingå og tilfornordnede til valg i forsamlingshuset.

- En protokol vedr. maskintilsynet i landbruget i Fausing-Auning for årene 1914-63.
- Protokol og udklipsbog fra Auning havekreds.
- Gamle skoleprotokoller, kort m.v. fra Fausing skole
- Alt materiale fra Ældre Sagen Sønderhald, fra starten og til sammenlægningen med Rougsø.
- Udklipsmapper m.v. tilhørende tidligere borgmester G. Kirk-Thøgersen.
- Billedmapper fra Essenbækskolen 1979-1988.
- 2 fotoalbums fra Sønderhald Husmoderforening indeholdende billeder fra foreningens arrangementer.
- Billede af elever fra Fløjstrup skole 1920.
- 1 billede fra Volk Mølle fra et moto-crossstævne 1958.
- 2 billeder af et bindingsværkshus i Assentoft nedrevet i 1964
- 1 billede af navngivne Øster Alling borgere taget i 1890, indleveret af nu afdøde Philip Quist-Rasmussen.
- Skolebilleder fra Auning. Fra Søndre skole 1904-16 og Nordre skole 1938 og 1951.
- 1 bog, indeholdende de samlede værker af Stefan Nedergaard, lærer ved Nordre skole i Auning 1919-55.
- Materiale fra styregruppen for flygtningecentret i Auning. Der var beliggende i de bygninger hvor SFO'en nu er.
- En samling fotos fra det sidste byrådsmøde i Sønderhald kommune december 2006.
- Protokoller fra Øster Alling forsamlingshus 1989-97 og Uggelhuse forsamlingshus 1899-1938.
- Udklipsbøger af Peter Gråbæk 1957-99.
- En DVD med optagelser fra sommerfester i Øster Alling 1969-83 indleveret af Frede Jakobsen
- Forskelligt materiale vedr. Vester Alling forsamlingshus.
- En stor lysbilledserie med motiver fra Ammelhede og Virring indleveret af Jørgen Gråbæk

Til slut skal nævnes en stor beholdning af pressefotos fra Folkebladet for Djursland, som vi fik indleveret i 2007, men identifikationen af billederne er endnu ikke tilendebragt. Dog kan det allerede nu fastslås at billederne giver en vældig indblik i festlige og mere hverdagsagtige stunder i Sønderhald kommune i de sidste 30 år.

Om Virring skole - 1.del

AF JØRGEN GRAABÆK

Dette bliver historien om den skole, hvor vi Virring-børn havde vor skolegang i 1930'erne, 40'erne og 50'erne. Det bliver først og fremmest historien om den række personer, der har virket som lærere i skolen, men også om skolens relationer til lokalsamfundet og om skolebygningen byggende på, hvad der har kunnet findes i arkiver og på personlige erindringer.

Før der tages fat på beretningen om dette, bringes der en oversigt over, hvorledes skoleundervisningen har været søgt tilrettelagt i vore landsbysamfund i henhold til centralt fastlagte bestemmelser.

I århundrederne før og efter reformationen i 1536 blev al undervisning varetaget af kirken og havde som formål at oplære ungdommen i den kristne lære. Den centrale person var "degnen". Han var ansat af kirken til at ringe med kirkeklokken morgen og aften, til at holde kirke og kirkegård rydelig, synge for ved kirkelige handlinger, bede indgangs- og udgangsbøn ved gudstjenesterne samt altså at forestå undervisningen, der f.eks. kunne foregå i kirkens våbenhus efter søndagens gudstjeneste eller på søgnedage.

I landsbyerne i nærheden af købstæderne blev degnetjenesten ofte forrettet af såkaldte "løbedegne", der før reformationen kom fra købstadens kirker eller klostre og efter reformationen kom fra købstædernes latinskoler. I landsbyer fjernere fra købstaden kunne degnen have "sæde" (bosted i landsbyen) og benævntes "sædedegn". I de tilfælde, hvor der var en bolig (et "boel") til degnen, kunne undervisningen foregå her.

Undervisningens emner var bibelen og katekismuslære, og metoden var simpel udenadslære. Degnen sagde ordene for, og børnene gentog dem, indtil man kunne lekten. Hvis børnene ved den metode lærte at læse, var det en "sidegevinst".

Lønnen faldt som "offer" fra menigheden ved kirkehøjtidene, ved gudstjenesterne, ved barnedåb, bryllup og kvinders genoptagne kirkegang efter barsel. Offeret kunne bestå af brød, kage, flæsk, fjerkræ eller æg ("småredsel" kaldtes det), men kunne også være klingende mønt. Hertil

Virring gamle skole år 2009

kom ofte et antal "degnetraver" (høstet korn ved høsttide), og endelig blev det efterhånden almindeligt, at der til skolehuset hørte en degnelod, så degnen kunne leve som bonde blandt bønder. Denne aflønningsform anvendtes i stor udstrækning til langt op i 1800-tallet.

Nogle årstal angiver vigtige tidspunkter, på hvilke man i århundredernes løb fra centralt hold angiver retningslinier for undervisningen. Det er dog værd at bemærke, at én ting er at udstede forordninger og bestemmelser, - en helt anden ting er at få dem gennemført. Til alle tider har der været en vis naturlig "træghed" og betænkelighed over for nye bestemmelser givet ovenfra i "systemet". I andre situationer har tiden måske ikke været moden til at gennemføre nyt. Og endelig er der massevis af eksempler på, at krisetider, krigssituationer, sygdomsepidemier eller almindelig mangel på menneskelige og økonomiske ressourcer har været årsag til, at nydannelserne først reelt er gennemført mange år efter, at de blev vedtaget, eller at de i værste fald slet ikke blev gennemført.

I **1537** udsteder kongen som en udløber af reformationen den såkaldte kirkeordinans på latin (foreligger i 1539 på dansk), der som undervisningens formål fremhæver oplæring af skoleungdommen i den kristne lære.

I **1683** bestemmes det i følgelovgivningen efter Kristian den Femtes danske lov, at der skal være bolig til degnene i sognene.

Året **1721** er det år, hvor kong Frederik den Fjerde påbyder, at der i alle rytterdistrikter (områder, der skulle stille soldater til krigstjeneste) i alt oprettes 240 "rytterskoler", og samtidig opfordres godsejerne til på deres godser at bygge og indrette skoler til almuens børn.

I **1739** vedtages en ny "kirkeordinans", der foreskriver, at der nu skal være "degneskoler" med skolestue og degnebolig i alle sogne, og at der skal undervises i kristendomskundskab, læsning, skrivning (retskrivning) og regning.

Så i **1814** kommer der en afgørende nydannelse, nemlig skoleanordningen af 1814. Den indeholder meget nyt: Der gennemføres en egentlig læreruddannelse, og for at få ansættelse i skolen skal man være uddannet lærer

("seminarist"). Der indføres 7 års undervisningspligt. Der påbydes undervisning i fagene religion, skrivning (retskrivning), læsning og regning, og i hvert sogn oprettes en skolekommission med præsten som formand og lokal tilsynsførende, medens provst og biskop har det overordnede tilsyn.

I 1903 indføres eksamensmellemkolen mest som et byfænomen; men der oprettes dog også mellemkoler i mange stationsbyer og andre lokalsamfund af mere bymæssig karakter.

I 1937 indføres den "eksamensfrie" mellemskole, og der lægges op til ens undervisningsforhold i byskoler og landsbyskoler, - en udvikling der hindres/forsinkes af anden verdenskrig.

Skoleloven af 1957 gennemfører en endelig ligestilling af byskoler og landsbyskoler, idet en deling af eleverne i begge skoleformer fremover først skal ske efter 7. årgang, og idet fagrækken er den samme i by og på land.

Der følger ny skolelove i både 1975 og 1993 og adskillige mindre ændringer i den mellemliggende tid; men da er Virring Skoles rolle udspillet.

Naturligvis danner de nævnte bestemmelser også grundlag for skolevirksomheden i Virring sogn; men indtil nu har fortiden ikke røbet meget om den lokale skolevirksomhed i årene frem til omkring år 1700. En mulighed kan være, at undervisningen i nogen grad er givet af "løbedegne" der er kommet fra Randers henholdsvis fra klostrene og kirkerne før reformationen og fra latinskolen efter reformationen. En anden mulighed er naturligvis, at der i Virring har befundet sig en "sædedegn" med fast tilknytning til sognet; men der er ingen efterretninger herom.

Første Virring-lærer, vi kender navn på, er **Jens Nielsen**. Hans navn dukker op i en gammel flot håndskrevet oversigt over "Århus Stifts Degne 1651-1808", hvor han i 1679 omtales som "Jens Nielsen af Drastrup", der bevilges at være "substitut" (afløser, stedfortræder eller vikar) til Essenbæk og Virring sogne. Men vi ved ikke, hvem han har været substitut for, eller hvor længe han har været det, og da han nævnes som tilknyttet både Essenbæk og Virring sogne, er det helt usikkert, hvor meget han reelt har

været tilknyttet Virring sogn. Et kirkebogsnotat fra 1730 fortæller om begravelse af en gammel degneenke Else Jensdatter af Drastrup (91 år), - måske er der tale om Jens Nielsens enke?

Først i 1725 dukker der igen et degnenavn op fra Virring. I Virring Kirkebog nævnes i dette år et giftermål, hvor brudgommen betitles **skolemester Søren Jensen**. Dette kan antyde, at han alene har skullet påtage sig undervisning, og at han ikke har virket som degn. Men det vides ikke, og ud over at han i en årrække skal have været bosat i Virring Sogn, ved vi intet, hverken om ham, hans familie eller hans virke.

Men fra 1739 er der mere reel viden om de skiftende degne og deres virke, og de vil alle blive omtalt i det følgende i "kronologisk orden".

1739-1751: Peder Johansen

Grev Christen Scheel til Gammel Estrup følger kongens opfordring om at oprette skoler for almuens børn. Formodentlig engang i 1720'erne er der oprettet skole i Virring, - foreløbig den første og eneste i sognet, ligesom greven opretter skoler i andre sogne med fæstegårde under hans vidtstrakte gods. Vi kender ikke, hvem der først antages til at varetage undervisningen – måske har det været førnævnte Søren Jensen; men i 1739 angives Peder Johansen som degn og underviser.

Daværende præst i Virring, Niels Bertelsen Brunov, giver senere i en indberetning til øvrigheden følgende omtale af ham: "Peder Johansen er snedker og har været degn her længe. Han er ikke bekvem til at informere ungdommen, fordi han er gammel og kan ikke se vel, og fordi han er ikke øvet deri, men stedse har brugt sit håndværk, uden hvilket han hidtil ikke har kunnet leve af degnekaldet. Ellers kan han forsvarlig forrette sangen i kirken og lever vel uforargeligt og kan vel tillades at holde en substitut".

– Tilsyneladende har Peder Johansen ingen boglig uddannelse; men det var ikke noget særsyn for den tids degne. Præsten er da heller ikke, som det ses af hans indberetning, imponeret af undervisningen! Peder Johansen dør i 1752.

Tilsyneladende har egnens kirketiendeejere taget "Kirkeordinansen af 1739" ret alvorlig. I hvert fald afholdes der 21. april 1741 en "samling" (et møde) i Auning Kirke, hvor godsejerne af Rosenholm, Estrup, Ryomgård, Vedø og Skaføgård mødes med herredets præster, og her fastlægger man bestemmelser for, hvorledes kirkeordinansens ordlyd skal praktiseres i de enkelte sogne.

For Virring Sogn bestemmes det, at der nu skal bygges en skole ved degnens bolig, og at ejeren af Gl. Estrup, greve Jørgen Scheel, skal lade den bygge med refusion fra andre lodsejere (selvejere).

Forfatterne til bogen "Drømmer jeg – eller er jeg vågen", udgivet af Dansk Landbrugsmuseum i anledning af 200-året for stavnsbåndets ophævelse i 1788, anfører i bogen, at Virring Skole skal have ligget ovenfor Virringgård. Der er ikke vished for det; men der kan her udmærket være tale om den skole, man tog beslutning om at bygge i 1741, og den kan have været bygget nogenlunde på det sted, hvor den gamle skole fra 1720'erne har ligget, og hvor den seneste skolebygning fra 1859 endnu ligger i 2009. Men ingen ved, hvorledes den (de) gamle skoler har set ud.

På hin aprildag i 1741 tog man i Auning Kirke også beslutning om degnelønnen. Den skulle bestå af 6 rigsdalere, 3 tønder rug, fri græs til én kø og 10 får, 6 travet rug og 6 travet byg samt 25 bønderlæs gode tørv pr. år.

1751-1782: Anders Bertelsen Brunov

På trods af sognepræstens bemærkning om, at Peder Johansen ikke forekom ret bekvem til at informere ungdommen, bestred han dog degnejobbet næsten frem til sin død. Men i 1751 udpeges efterfølgeren, Anders Bertelsen Brunov, der er broder til førnævnte sognepræst. Udpegningen sker først 4 år efter sognepræstens afgang fra embedet, så han må fritages for mistanke om at have taget familiemæssige hensyn, da Peder Johansens efterfølger udpeges. Brødrene Brunov er nordmænd, et forhold der slet ikke var ualmindeligt for embedsmænd i Danmark i de århundreder, hvor Danmark og Norge udgjorde ét rige. Anders Brunov levede 1720-1782; men det vides ikke, hvor han havde bopæl, før han blev degn i Virring.

Han blev i 1751 gift med Bodil Jensdatter af Gjesing, og som 54-årig blev han gift 2. gang med Mette Jensdatter Hvadsten. Han bestrider degneembedet til sin død i 1782.

1783-1785: Peder Rhod

Peder Rhod er 30 år, da han antages som degn; men vi kender intet til hans oprindelse og baggrund. Desværre fik han kun to års virke og dør 1785 kun 32 år gammel. Han blev begravet på Virring kirkegård, og hans – formodentlig unge enke – bliver gift med efterfølgeren.

1785-1809: Søren Lauritsen Knap

I de følgende 65 år hed degnen i Virring "Knap", idet 3 familiemedlemmer i den årrække fulgte hinanden som degne/lærere, og de er ikke alle altid ligefrem omtalt rosværdigt!

Søren Lauritsen Knap tiltræder embedet 1785, og samme år bliver han som nævnt gift med forgængerens enke, madame Charlotte Louise Pedersdatter af Virring. Det var ikke ualmindeligt, at præster blev gift med forgængerens enke. Der er eksempler på, at ikke mindre end tre præster har været gift med samme kone, der så at sige "er fulgt med embedet"; men her er altså et eksempel på, at det også sker for degnen.

I ægteskabet fødtes flere sønner, hvoraf én blev amtsfuldmægtig i Randers og senere i Viborg og Århus, men alligevel endte sit liv som "lem" på Randers Hospital. Om en anden nævnes det, at han blev købmand i Vestindien og om en tredje, at han druknede i Robdrup bæk; men to af dem, Peder og Kristen, efterfulgte faderen som degne i Virring. Søren Knap dør i 1809 og begravnes i Virring.

1809-1829: Peder Sørensen Knap

Samme år som Peder Knap beskikkes som degn, får Virring også en ny præst, Jørgen Bloch Hegelund.

Hegelund nedskriver allerede i 1810 nogle tanker og ideer om skoleforholdene i Virring og Essenbæk sogne. Han beskriver, at der nu i Virring

Sogn er to skoler, nemlig i Virring og i Kastrup, og han beskriver, at efter hans mening må Virring Skole samle børnene fra Virring og Ammelhede, ligesom Kastrup Skole må samle børnene fra Kastrup og "Uggelhusene", medens han finder, at Floes må have sin egen skole, for at børnene ikke som hidtil skal have den lange skolevej til Virring Skole. Han skriver også om lærernes forhold, at lærerne må "aflægges", så de er fri for nærings-sorger. Han giver endvidere udtryk for, at børnene må søge skolen både sommer og vinter. Det er således ganske ideelle ideer, præsten fremfører. Alligevel skulle det vise sig, at samarbejdet med Peder Knap kom til at volde præsten adskillige kvaler.

Både præst og degn fungerer i det skelsættende år 1814, og der refereres da også fra et møde i Virring Degnebolig 25. juli 1816 (mødet havde været "tillyst" fra prædikestolen i Virring Kirke), at "sognemændene havde fået oplæst den allerhøjeste anordning af 29. juli 1814 om almueskolevæsenet". I et andet referat fra 1816 redegøres der vedr. Virring Skole for, at fæstebønder vil lægge nyt gulv og indsætte et fag vinduer i skolen, og indtil dette er sket, vil skoleholderen – mod godtgørelse – undervise børnene i degneboligen.

Fra 1818 har vi en inventarfortegnelse for Virring Skole, der fortæller, hvor sparsomt skoler har været udstyret dengang. Skolen har haft 2 lange "fyrborde" på korsfodder, 4 stk. ditto "fyrbænke", 2 stk. korte ditto ditto, 1 "fyrboghylde", 1 jernbilæggerkakkellovn samt kateder og lænestol. Der har været 1 trætavle, men ingen regnetavler. Af bøger har der været: 1 gammel bibel, 1 ditto regnebog, 1 eksemplar af "Rists anvisning", 1 ditto af den hellige skrifs hovedlærdom, 1 skoleforordning og 1 skolejournal.

Der foreligger forsømmelseslister fra nogle af årene efter 1814, ligesom der foreligger lister over mulktter, der skal opkræves. Men referater fra skolekommissionsmøder og indberetninger fra degn og præst bevidner til fulde, at det har været utrolig svært at inddrive mulktterne, samtidig med at de bevidner, at præsten har haft ringe lyst til at sikre inddrivelsen, da han kendte forældrenes økonomiske situation.

Gamle dokumenter på Landsarkivet beretter om en række forskellige klager fra årene 1814-1829, og nogle af dem refereres her: Der er gentagne klager fra Peder Knap over, at man afkræver ham bidrag til Randers Latinskole i forhold til løn, han ikke modtager. Knap har også en klage over, at indehaveren af "anneksgården" i Fløjstrup ("Kirkegård") tilbageholder det, han er skyldig at betale degnen, ligesom han fremsender klage over, at Søren Knudsen, Råballegård, ikke leverer de læs tørv, han er pligtig at levere til skolen. Der er klage fra Hegelund til skoledirektionen, hvor han i ydmyge og selvmedlidende vendinger beklager sig over, at man fra skoledirektionens side ikke har været tilfreds med sognepræstens/skolekommissionens indberetninger. Der er i 1817 klage fra beboerne på Råballegård og Dyrholmhuset, fordi de er pålagt fremover at sende deres børn til Virring Skole, og over at skolestien over engene ikke som lovet er gjort farbar. Klagen må ikke være taget til følge, den følges i hvert fald senere op af en ny anmodning om at få anlagt en skolevej og 5 stykker gangtræ over de derværende grøfter.

Der er ingen vidnesbyrd om Peder Knaps indsats som degn og underviser, - bortset fra en enkelt bemærkning om, at han er "mådelig" som lærer. Til gengæld er der andre vidnesbyrd om hans gøren og laden. Gennem hele hans embedstid har han en sag "kørende" med skolemyndighederne på grund af hans virksomhed uden for skolen. Sagen er, at han var dybt engageret som bonde. Ifølge notater skal han have ejet "Højgård", samtidig med at han havde forpagtet præstegården og også var medforpagter af Essenbækgården. Det var derfor ikke underligt, at der ved et skolekommissionsmøde i 1816 blev spurgt, om degnen Knap havde ulyst til skolevæsenet; men Knap bedyrede ved den lejlighed, at selv om han måtte være ved "bedriften" til "visse tider", passede han sit embede så godt som hidtil, og det stillede kommissionen sig ved den lejlighed tilfreds med.

Efterfølgende indberetter Hegelund til skoledirektionen, at Knap alene er på Essenbækgården, når han er fri fra skolen, og han finder ikke, at man kan nægte ham den "glæde", og han forsikrer, at "hr. Knap har i sin degnebolig holdt dug og disk med sin familie samt dyrket og drevet de kaldet tillagte jorder" (degnelodden, som lå oppe over bakken nord for

Virring Kirke). Præsten tager således sin degn i forsvar, og det gør han igen i 1817, hvor han må rykke ud med en ny anbefalelsesskrivelse for Knap. Her forsvarer han igen Knaps forpagtning af Essenbækgården og omtaler hans skolearbejde i rosende vendinger, samtidig med, at han gør opmærksom på, at degnens både helbredsmæssige og økonomiske tilstand er stærkt at beklage.

I årene 1817-1818 forværres situationen omkring Peder Knap. Han erklærer sig syg - brystsvag -, hvorfor han anmoder om at måtte antage sin broder som medhjælp i skolen, frem for at han af sin "sparsomme" løn skal udrede løn til en "seminarist". Igen følger der en varm anbefaling fra Hegelund, hvori han fremhæver, at Knap forsørger sin arme kone, sine umyndige små og dertil en gammel moder. Anmodningen bliver ikke imødekommet, hvilket Knap beklager; men samtidig erklærer han at ville udføre sin gerning, "som jeg kan og ikke, som jeg burde!"

I 1818 ser det ud til, at tingene strammer til omkring Knap og det oven i købet fra højeste sted, nemlig fra det højkongelige kancelli og fra den høje amtsskoleinspektion. Det pålægges nu Peder Knap "ufravigelig i egen høje person at varetage sit embede uden at blande sig med sit embede uvedkommende beskæftigelse". Hvis han ikke gør det, skal skolekommissionen give indberetning herom. Atter en gang tager præsten sin degn i forsvar og fortæller, at Peder Knap nu passer sin degnevirksomhed, medens kone med barn opholder sig på Essenbækgården og varetager driften her, og igen beskriver præsten i stærke vendinger, hvor ussel degnens økonomi er. Måske bliver det i 1820 også skolekommissionen for meget med alle "sagerne" omkring Knap og hans elendige økonomi. I hvert fald tilskrives man ham i et stærkt ironisk brev, at man "med sand fornøjelse vil hjælpe Knap til sine retmæssige indtægters erholden, når Knap i lige måde vil og lige redbon betale sine retmæssige udgifter". Igennem 1820'erne forfalder Knap til druk, og nu arbejdes der på at få ham afsat. Det lykkes i 1829, hvor der gives tilladelse til, at han bytter embede med sin yngre broder, Kristen, der er degn i Finderup ved Viborg. Peder Knaps ansættelse i Finderup varer dog kun ½ år, så bliver han også afsat her og flytter tilbage til Virring sogn, hvor han tager bopæl i Uggelhusene.

Herfra forsvinder han – vel nærmest på druktur! Nogle dage efter finder man ham druknet i Alling å. Vi kender ikke årstallet for denne begivenhed; men efter al sandsynlighed er han begravet i Virring.

Der er næppe tvivl om, at Peder Knap har været en stædig, besværlig og til tider uforskammet herre at samarbejde med. Hans eftermæle, der ikke uden videre er positiv, har da også holdt sig længe. Der verserer forskellige "historier" om degnen Knap. Således har bl.a. en senere præst i Virring, pastor Elmquist (1864-1890), i sine erindringer fortalt om Knap. I det følgende skal refereres nogle af disse historier:

I pastor Hegelunds tid kommunikerede man fra provst til præster ved hjælp af en såkaldt "provstetask" indeholdende skrivelser, forordninger og breve til provstiets præster, som den stedlige degn var pligtig at bringe til næste præst i rækkefølgen. Man kan f.eks. forestille sig, at Knap har skullet bringe provstetasken til Hørningpræsten, og at det vægrede han sig ved. En aften, de var ved at bage i degneboligen, og Knap netop stod for at skulle viderebringe tasken, lagde han først tasken med indhold i blød, hvorefter han næste morgen kastede den ind i den endnu varme ovn. Næstefter gennembankede han den, så alt i tasken smuldrerede, og i den stand blev den videregivet til næste sogn. Der forlyder intet om, hvorledes han slap fra den historie.

Engang kommer han for sent til visitats med provsten i præstegården, hvilket provsten bebrejder ham med en bemærkning om, at han fortjente at få en ordentlig næse. Hertil skal Knap have svaret: Da håber jeg ikke, at den bliver så stor som Deres Velerværdigheds!" – Det slap han formodentlig også godt fra!

Endelig fortælles det om Peder Knap, at han normalt forlod gudstjenesten, når præsten gik på prædikestolen, og han vendte først tilbage, når prædikenen var færdig. Han har vel lige skullet klare et eller andet ved degnelodden! Men snakken vil sige, at Hegelund i virkeligheden var bange for Knap, og derfor blev han altid ved med at prædike, indtil det passede hr. Knap at komme tilbage. Hvis det passer, at præsten var bange for degnen, har vi måske her forklaringen på, at præsten i alle skrivelser tager Knap i forsvaret.

Virring Præstegård – skolens genbo.

1829-1850: Kristen Knap

Pastor Jørgen Hegelund, der forlader præsteembedet i Virring i 1839, når altså at komme til at samarbejde med endnu en Knap. Men medens der, som det fremgår af det foregående, er efterladt utallige vidnesbyrd om Peder Knaps eskapader med både præst, myndigheder og sognebørn, har vi ingen sådanne vidnesbyrd om Kristen Knap. Måske skal "intet nyt tolkes som godt nyt", som vi siger, altså at hans degnetid er forløbet med stille og rolig varetagelse af embedets forpligtelser? Han var som tidligere nævnt en af de yngste af gamle Søren Knap og Charlotte Louises mange drenge. Vi kender intet til hans giftermål.

Også om Kristen Knaps undervisning er der skrevet, at den var "mådelig". Om undervisningsplanen fortælles der i en gammel skrivelse, at der i 1846 ingen undervisning er i geografi og historie i Virring Skole – alene i retskrivning og regning og naturligvis i kristendom. Til gengæld berettes der om, at 8-10 elever modtager aftenskoleundervisning.

For 1847 angives det, at der er undervist i aftenskolen 4 aftener ugentligt i 4 måneder. Der er her givet undervisning i læsning, fædrelandshistorie, skrivning og regning, og 7 konfirmerede elever har deltaget og været i "god fremgang". Man må beklage den manglende undervisning i geografi og historie i børneskolen, men overraskes positivt ved at læse om aftenskoleundervisningen.

Frits Nicolajsen (tidligere bosat i Virring Præstegård) skriver i en artikel om "Knapperne" i årsskriftet 1988, at Kristen Knap var mere jæger end skolemester, og at han undertiden tilbragte nætterne i Virring enge for at skyde vildt. Under en sådan nattefærd skal han være blevet ramt af en jagtfælles kugle, og denne sad ham i skulderen, til han døde i embedet i 1850.

Hermed er "Knappernes" periode til ende. Det har tilsyneladende ikke ubetinget været en god periode for udviklingen i Virring Skole; men forholdene har nok i mange henseender svaret til forholdene i andre sogne.

1850-1869: Niels Chr. Ring

Det er tidligere nævnt, at med skoleloven af 1814 blev det fastlagt som et krav, at enhver lærer skulle have en uddannelse fra et seminarium, - skulle være seminarist! Men f.eks. forholdene i Virring Skole viser, hvor vanskeligt det var at få lovens bestemmelser gennemført. Først hele 36 år efter lovens vedtagelse fik Virring Skole en seminarieuddannet lærer, nemlig Niels Chr. Ring.

Lærer Ring er født 1828 på Hospitalsgården i Hørning. Han har sin læreruddannelse fra Lyngby Seminarium på Djursland i 1848 oven i købet med 1. karakter. Han er lærer i Liltved en kort periode, men kaldes i 1850 til lærer ved Virring Skole af enkegrevinde Christine Scheel,

Gammel Estrup. Han er i embedet til 1869, hvor han får embede ved Hørning Skole i sin barndoms landsby. Her virker han til sin pensionering i 1890'erne og dør 1897.

Han var således lærer i Virring, da førnævnte pastor Elmquist i 1864 overtager præsteembedet. Elmquist fortæller i sine erindringer, at de to familier (Elmquist og Ring) havde megen glæde af privat omgang med hinanden, ja oven i købet blev en af præstesønnerne gift med en af lærerdøtrene, og de blev i en årrække præstepar i Hørning.

Pastor Elmquist giver Ring prædikatet "en meget dygtig og rosværdig lærer". Han skal have været meget punktlig, og navnlig skriftlig dansk med tilhørende grammatik var han optaget af. Andet steds er han karakteriseret som "en af de gode gamle grundtvigske lærere", og degneparret var meget afholdt i Virring. Ikke alt det passer helt med, hvad afdøde Klaus Moltesen fortæller om Hørning Skole i en artikel i årsskriftet for 1993. Her omtales, at i Rings første år i Hørning gik det ikke godt, og at han viste en del modstand imod den opståede grundtvigianisme. Alligevel virkede han her i 20 år.

I en beskrivelse af landsbyskolens offentlige lærerembeder fra 1859 redegøres der for, at der til lærerembedet i Virring hører en gammel og dårlig fribolig (måske den fra 1741?), men at den forventes ombygget og placeret tæt ved kirken. Denne forventning blev netop opfyldt i 1859, da den nuværende tidligere skolebygning blev opført.

Der er desværre ikke indtil nu dukket andet materiale op om dette skolebyggeri, der dog dengang må have påkaldt sig en vis opmærksomhed. I nævnte beskrivelse anføres også, at der til skolen hører en jordlod, "noget borte og højt beliggende"! Endelig nævnes, at der holdes 3 køer og 6 får.

1869-1906: Anders Nielsen (Aarestrup)

Anders Nielsen er født i Dollerup som landmandssøn 1838. Han er gift med lærerdatter Stina Marie Lund fra Stjær ved Framlev. Efter pensioneringen bosætter ægteparret sig i Uggelhuse. Anders Nielsen dør i 1909, og hans hustru dør i 1922.

Billedet antages at være elevbillede fra Virring skole i begyndelsen af 1900-tallet. Er antagelsen rigtig, må læreren være den dengang aldrende lærer Anders Nielsen Aarestrup. Har en læser andre oplysninger, modtages de med TAK!

Han kaldes som lærer, medens Alfred Elmquist er sognepræst. Elmquist har i sine erindringer nævnt om lærer Nielsen, at hans undervisning var "tør og uden liv", og tilsyneladende har præsten ikke omgivet den "nye" lærer med samme hengivenhed, som han nærede for familien Ring. Han fortæller også om lærer Nielsen, at han var politisk interesseret som overbevist højremand. Dette var ikke uden videre velset i en befolkning, der disse år i overvejende grad sluttede sig til det såkaldte "Forenede Venstre".

Da man samtidig ikke var alt for tilfreds med lærer Nielsens undervisning, forsøgte man sig med andre muligheder, idet man oven i købet etablerede en lille privatskole, der dog efter præstens beskrivelse kom til at føre en hensygnende tilværelse og efter få år måtte opgive sin virksomhed.

Som en sidebemærkning skal det her nævnes, at præsten beskriver, at man også oprettede en privat skole i Floes. Her var årsagen den lange skolevej for Floesbørnene til Vurring Skole. Senere – omkring 1890 – blev denne skole under kraftig medvirken fra pastor Elmquist og efter lange forhandlinger i sognerådet til en offentlig skole ("statsskole"), således som allerede pastor Hegelund havde foreslået det i 1810. Oprettelsen af denne skole har naturligvis formindsket børnetallet i Vurring Skole betragteligt.

Uanset hvad præsten skriver om lærer Nielsen, har han på andre måder været både driftig og initiativrig. Maltha Jensen beretter i sin "Ammelhede-bog", at lærer Nielsen i 1883 forsøgte at kombinere lærerjobbet med det at være landmand, altså ligesom Peder Knap havde gjort. Lærer Nielsen købte "Amledgård" i Ammelhede. Ejerskabet varede dog kun ½ år; men i det halve år var der livlig aktivitet. Eftertiden vil vide, at han lod plante en lille skov på den "jordspids", der er ved Svejddalen på vej til Ammelhede fra Slyngborg.

Endvidere beretter Maltha Nielsen om, at lærer Nielsen fandt en lerforekomst i gårdens jorder i bakkerne ned imod mosen. En foretagen undersøgelse viste, at jorden var anvendelig til fremstilling af teglsten. Man fik også lavet en prøvebrænding; men herved blev det. Foretagenet blev opgivet, og gården blev igen solgt. Oplysninger om denne aktivitet har Maltha Nielsen fra en datter af Anders Nielsen, Helga Bøgild.

Anders Nielsen forlader skolearbejdet i maj 1906 og bosætter sig som nævnt i Uggelhuse.

Lige før eller omkring afskeden opstår et par episoder, der måske afslører, at Aarestrup har været en principfast herre. Omkring afskedstidspunktet skiller sognerådet sig af med skolelodden oven for kirkebakken, og da gør Aarestrup gældende, at han kan tilkomme en godtgørelse, fordi han mister indtægten fra skolelodden. Det vil sognerådet i første omgang ikke anerkende på grund af den næsten samtidige afskedigelse; men efter ny og forgæves henvendelse om sagen lader Aarestrup spørgsmålet overgå til en voldgift, hvor han tilsyneladende vinder sagen. Han tilkendes i hvert fald en godtgørelse på 182,12 kr.

Skolens udbygning med gymnastiksal fra omkring 1906. Fotograferet i 2009.

Et andet dagsordenpunkt på et sognerådsmøde er en meddelelse fra Aarestrup (også fra omkring afskedigelsestidspunktet) om, at naboen til skolen er i færd med at nedbryde et dige imellem dennes have og skolehaven. Det vides ikke, hvilken afgørelse sognerådet når frem til.

Mange år efter – i 1937 – forenes tilsyneladende en del kræfter (familie og beboere) om i Virring Kirke at opsætte en glasmaaikrude til minde om ægteparrets mangeårige virke i sognet. Ruden havde oprindelig sin plads i vinduesåbningen lige ved siden af prædikestolen, og senere tjente den som vindue i kirkens vestgavl. Senere ombygninger og renoveringer af kirken har medført, at ruden i dag er fjernet.

Da nærværende artikel om Virring Skole totalt har et omfang, der - årsskriftets størrelse taget i betragtning - vil beslaglægge en for stor del af årsskriftets sider, deles artiklen i to dele, således at "Del 1" er bragt ovenstående, medens "Del 2" følger i årsskriftet for 2009. Overgangen til skolens historie i 1900-tallet er anvendt som et naturligt tidspunkt for delingen. Skolens historie, - så vidt som den er kendt - indtil 1906, er således beskrevet ovenfor, medens skolens "nyere historie" følger næste år.

Litteraturhenvisninger:

Kopier af gamle skrivelser på Landsarkivet vedr. skoleforhold i Sønderhald Herred i 1800-tallet ved Helga Sørensen, Årslø.

Årsskrifter fra Lokalhistorisk Forening for Sønderhald: 1978, 1979, 1988, 1991, 1992, 1993 og 1999.

V. Hostrup Schultz: Degneudnævnelser i Århus Stift. (Århus Kommunes Hovedbibliotek.)

V. Hostrup Schultz: Århus Stifts degne 1651-1808. (Århus Kommunes Hovedbibliotek.)

Jens Bering: Beskrivelse over landsbyskolens offentlige lærerembeder m. nuværende lærerpersonale - 1859.

Annette Hoff og Finn Tuxen-Petersen: "Drømmer jeg - eller er jeg vågen?", udgivet af Dansk Landbrugs-museum i anledning af 200-året for stavnsbåndets ophævelse.

Historisk Samfund for Århus Stift, årbog 1971 side 141-182: Alfred Elmquist: Tilbageblik.

Dansk Skolestat. Bind 3. - 1934.

P. Nedergaard: Dansk præste- og sognehistorie.

Formandens beretning

generalforsamlingen den 27. februar 2008

AF MINNA CHRISTENSEN

Velkommen til generalforsamling i Lokalhistorisk Forening. Først en stor tak til Gl. Estrup, fordi vi måtte være her. En særlig tak til Peter Baunshøj, som efter generalforsamlingen vil fortælle om Dansk Landbrugsmuseum.

Foreningen har ca. 185 medlemmer. Medlemstallet har været stabilt gennem mange år. Endda lidt stigende siden generalforsamlingen i 2008.

Arkivet har åbent hver mandag fra kl. 15-21, undtagen i december måned. Det årlige besøgstal ligger på godt 100. Arkivet modtager også mange henvendelser pr. telefon og i stigende grad pr. mails. Vi er tolv, der deler vagterne på arkivet. Når vi er så mange, er det vigtigt, at vi er gode til at holde hinanden orienteret om, hvad der sker og skal ske. Derfor afholder vi ca. engang om året et medarbejdermøde.

Der har været afholdt fem bestyrelsesmøder jævnt fordelt hen over året. Det er tit de samme punkter, der går igen på en dagsorden. F.eks.: Nyt fra vore samarbejdspartnere, Randers og Norddjurs. Planlægning af arrangementer eller evaluering af disse. Praktiske ting i forbindelse med arkivdrift. Nyt fra SLA med underafdelingen Lokalkarkiver i Østjylland. Emner til årsskriftet og naturligvis, økonomi.

Som også nævnt i sidste års beretning er det Norddjurs, som er vor handlekommune. Det betyder, at Norddjurs udbetaler tilskud til foreningen, og får derefter halvdelen refunderet i Randers. Vi er glade for lokalerne i Øster Alling. Dog kunne vi godt tænke os en bedre skiltning, da vi ofte hører, at det er svært at finde os. Men kommunens "skilteregler" er fulgt, så vi må nok klare os med det, der er.

Der er årligt ca. fem arkivsamarbejds møder i både Randers og Norddjurs. Disse møder er vigtige, her kan vi orientere og inspirere hinanden og måske lave fælles tiltag. F.eks. havde arkiverne i Norddjurs en fælles annonce vedr. Arkivernes dag den anden lørdag i november. Vi havde desværre ikke mange gæster til "åbent hus", men vi håber, at flere vil besøge os den anden lørdag i november 2009. Vi har kaffe på kanden. Sammen med arkivet i Vivild deltager vi i kulturdagen i Allingårbo den 7. marts. Sammen med arkiverne i Randers holder vi en hygge- og inspirationsaften for alle medarbejdere den 24. marts. Det foregår i Øster Alling. Her får vi også besøg den 31. marts, hvor Slægts- og Egnshistorisk Forening i Randers gerne vil se vort arkiv.

Af egne arrangementer i år kan nævnes, at der i maj var rundtur i Årlev, hvor lokale fortalte om byen og dens historie. Efterfølgende var der møde og kaffe i forsamlingshuset. En dejlig aften med rigtig mange deltagere - også udenbys borgere. Et lignende arrangement finder sted i Uggehuse til maj i år.

I august besøgte vi Virring Kirke. Denne aften sluttede i Langkastrup Forsamlingshus, hvor Jørgen Gråbæk fortalte levende om sognet. Som avisen skrev: Kirken var fyldt til sidste plads. Turen rundt til vore kirker slutter i Essenbæk Kirke den 26. august i år.

Sammen med Kulturhistorisk Museum har vi fulgt udgravningerne i Fløjstrup Bakker og ved Moeskær. Der skal lyde en tak til Martha og Harry Rasmussen for det store arbejde I gør i den forbindelse, og fordi I styrer den flotte stensamling på arkivet.

Også en tak til Øster- og Vester Alling Sparekasses Fond for de midler - 15.000 kr. - som vi har fået bevilget i år.

Der kommer til stadighed mange arkivalier ind: Billeder, protokoller, slægtsbøger osv. Registreringen går planmæssigt.

Til sidst en tak for godt samarbejde til bestyrelse og vagter og andre, der arbejder i arkivet og for foreningen.

Til alle: Kom og besøg os i Øster Alling.

Bestyrelsen 2009

Lokalhistorisk forening for Sønderhald

Formand:

Minna Christensen, Sandagervej 10, Assentoft, 8960 Randers SØ
tlf. 86 49 41 69

Næstformand:

Viggo Karlsen, Langgade 21, Hørning, 8960 Randers SØ

Kasserer:

Helga Sørensen, Enghavevej 6, Årslev, 8960 Randers SØ
tlf. 86 49 13 40

Sekretær:

Hanne Byriel, Kirkevej 14, 8963 Auning
tlf. 86 49 50 69

Annoncering:

Bent Østergaard, Østervangsvej 29, Fausing, 8961 Allingåbro
tlf. 86 48 17 60

Øvrige bestyrelsesmedlemmer:

Ove D. Sørensen, Virringvej 27, Moeskær, 8960 Randers SØ
tlf. 86 49 43 61

Søren Jensen, Gl. Engvej 6, Langkastrup, 8960 Randers SØ
tlf. 86 49 45 10

Orla Lund, Elmestien 2, Øster Alling, 8963 Auning
tlf. 86 49 22 70

Udpeget af byrådet:

Tom Bytoft, Lunavej 6, 8963 Auning
tlf. 86 48 41 68